

УДК 336.71/.73(477.7)"18":001.891

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.3.8>

Дружкова Ірина Сергіївна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-економічних дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-7934-5057
irise2002@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ХІХ СТ.: ОСОБЛИВОСТІ ПОШУКУ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

Метою публікації є спроба узагальнення ролі й місця джерельної бази дослідження кредитно-банківських установ Півдня України в ХІХ ст. та визначення особливостей пошуку цієї джерельної бази.

До першої групи джерел можна віднести опубліковані документи та матеріали у великому їх розмаїтті, які порівняно з іншими джерелами можна легко знайти. До цієї групи належить велика кількість статутів банків та інших видів кредитних установ, де міститься інформація про створення нових кредитних закладів і юридичні умови, за якими воно відбувалося.

Умови розвитку кредитно-банківських закладів у правовому полі Російської імперії, зміни правового становища кожного виду кредитних установ можна дослідити завдяки законодавчим актам із «Повного зібрання законів Російської імперії». Досліджуваний період охоплюють частково перше та повністю друге й третє зібрання. Крім того, чинні норми законодавства в певний момент часу друкувалися у «Зведеннях законів Російської імперії», що виходили, відповідно, у 1857 р., 1887 р., 1893 р., 1902 р.

До 1890-х рр. російське законодавство фактично не охоплювало діяльність приватних банкірських будинків, тому для дослідження цих закладів потрібні інші документи.

Існували ще й періодичні видання – часописи місцевого значення («Новоросійський календар», «Південноросійський альманах»), спеціалізовані часописи («Журнал мануфактур і торгівлі», «Державна торгівля в різних її видах» тощо) та різні довідники («Уся Одеса», «Адрес-календар Одеського градоначальства» тощо). У цих виданнях можна почерпнути відомості про зміни у правліннях основних кредитних закладів у містах, іноді в них надавалися описи становища місцевої промисловості, торгівлі та кредиту.

До другої групи джерел належить преса, пов'язана з попередніми джерелами. Це газета «Вісник фінансів, промисловості й торгівлі» за 1886–1898 рр., масив «Одеського вісника» за 1827–1858 рр. та 1860–1892 рр., газета «Відомості Одеської міської громадської управи» за 1868–1870 рр.

До третьої групи джерел належать найбільш численні матеріали, що зберігаються в архівах. Джерельною базою роботи слугували фонди Державного архіву Миколаївської області, Державного архіву Одеської області, Державного архіву Херсонської області та тимчасового окупованого Державного архіву Автономної Республіки Крим. Крім того, є значний масив архівних джерел, які містяться в російських архівах, ступінь збереження в яких також викликає запитання та активізує проблему дублювання чи релокації.

Четверту групу матеріалів становлять рукописні джерела, які зберігаються в бібліотеках. Матеріали, що свідчать про становище державних кредитних установ та їх діяльність у першій половині ХІХ ст., дуже важко знайти. Крім поодиноких архівних справ, можна назвати лише рукописні матеріали Одеської державної наукової бібліотеки імені Максима Горького, що стосуються діяльності приказів громадської опіки наприкінці 30-х рр. ХІХ ст.

Можна зробити висновок, що джерел для розгляду історії розвитку кредитно-банківських закладів дуже багато, усі вони дуже різноманітні та не рівноцінні. На жаль, далеко не всі матеріали збереглися. Крім того, якщо порівнювати джерела за кількісним і якісним складом, то, безумовно, можна говорити про те, що джерела щодо операцій державних кредитно-банківських закладів більш репрезентативні, ніж щодо приватних установ.

Ключові слова: джерельна база, джерела, кредитно-банківські установи, банки, закони, преса, архівні документи, збереження документів.

Druzhkova Iryna,
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Socio-Economic Disciplines
Odessa State University of Internal Law
orcid.org/0000-0002-7934-5057
irise2002@gmail.com*

STUDY OF CREDIT AND BANKING INSTITUTIONS OF THE SOUTH OF UKRAINE IN THE 19TH CENTURY: FEATURES OF THE SOURCE BASE SEARCH

The purpose of the publication is an attempt to generalize the role and place of the source base for the study of credit and banking institutions of Southern Ukraine in the 19th century, and to determine the peculiarities of the search for the source base.

The first group of sources includes a wide variety of published documents and materials that are easy to find compared to other sources. This group includes a large number of charters of banks and other types of credit institutions, which contain information on the creation of new credit institutions and the legal conditions under which it took place.

The conditions for the development of credit and banking institutions in the legal field of the Russian Empire, changes in the legal status of each type of credit institution can be investigated thanks to the legislative acts from the “Complete Assembly of Laws of the Russian Empire”. The studied period is partially covered by the first, and completely by the second and third gatherings. In addition, the current legal norms at a certain point in time were printed in the “Code of Laws of the Russian Empire”, published in 1857, 1887, 1893, and 1902, respectively.

Until the 1890s, in fact, Russian legislation did not cover the activities of private banking houses, so other documents are needed to research these institutions.

There were also periodicals – periodicals of local significance (“Novorossiysk calendar”, “South Russian almanac”), specialized journals (“Journal of manufactures and trade”, “State trade in its various types”, etc.) and various directories (“All of Odesa”, “Address-calendar of the Odessa city government” and others). In these publications, information can be gleaned about changes in the management of major credit institutions in cities, and sometimes descriptions of the state of local industry, trade, and credit were provided in these publications.

The second group of sources includes press related to previous sources. These are the newspaper “Herald of finance, industry and trade” for 1886–1898, the array of “Odesa herald” for 1827–1858 and 1860–1892, newspaper “Information of the Odessa city public administration” for 1868–1870.

The third group of sources includes the most numerous materials stored in the archives. Foundations can serve as the source base of works. The State archives of Mykolaiv region, the State archives of Odesa region, the State archives of Kherson region and the temporarily occupied State archives of the Autonomous Republic of Crimea. In addition, there is a significant array of archival sources contained in the Russian archives, the degree of preservation of which also raises questions, and activates the issue of duplication or relocation.

The fourth group of materials consists of manuscript sources stored in libraries. Materials testifying to the state of state credit institutions and their activities in the first half of the 19th century are very difficult to find. In addition to isolated archival files, we can point only to the manuscript materials of the Odesa State Scientific Library named after Maksym Gorky, which relate to the activities of public guardianship orders in the late 1930s of the 19th century.

It can be concluded that there are many sources for considering the history of the development of credit and banking institutions, all of them are very diverse and not equal. Unfortunately, not all materials have survived. In addition, if we compare the sources according to their quantitative and qualitative composition, we can definitely say that the sources on operations of state credit and banking institutions are more representative than on private institutions.

Key words: source base, sources, credit and banking institutions, banks, laws, press, archival documents, preservation of sources.

Вступ. Метою роботи є спроба узагальнення ролі й місця джерельної бази дослідження кредитно-банківських установ Півдня України в XIX ст. та визначення особливостей пошуку цієї джерельної бази. Важливо проаналізувати джерела різних груп, які можуть стати

у пригоді для дослідження соціально-економічного розвитку Півдня України в XIX ст. Необхідно з'ясувати, наскільки місцеві тенденції розвитку відрізнялися від загальноімперських та як це впливало на економічний розвиток регіону; чи справді загальноімперське кредитне

законодавство допомагало в розвитку Півдня України або ж це переважно заслуга місцевої приватної ініціативи та місцевого керівного апарату. Усе це можна висвітлити завдяки досить строкатій джерельній базі, яка певною мірою розпорошена.

Методологія роботи. У роботі застосовані бібліографічний метод пізнання наукового об'єкта та інші загальнонаукові методи, зокрема системний та історичний, емпіричні методи опису, аналітико-тематичний метод та джерелознавчий аналіз.

Результати. У процесі осмислення необхідності швидкого економічного поступу для відновлення й подальшого розвитку української економіки необхідно зважати на історичні аспекти розвитку в XIX – на початку XX ст. найбільш економічно розвинених регіонів, а саме Півдня України.

Відразу ж постає питання: що являє собою джерельна база? Проблема із цим конгломератом документів полягає не лише в їх розташуванні та ступені збереження, а й у спорадичності самих джерел і важкодоступності, часто навіть недоступності частини з них. Постає питання про те, як визначати джерело, яке підходить для наукового пошуку, оскільки ми розуміємо, що відсутність хоча би деяких представницьких джерел може призвести до кардинальної зміни висновків історичного дослідження (Білівченко, 2008; Добко, Шкаріна, 2021).

Для економічних досліджень вагоме значення має широке коло використаних джерел, які давали би змогу детально розглянути деякі аспекти діяльності кредитно-банківських закладів у XIX – на початку XX ст. Ці джерела можна умовно поділити на декілька груп: опубліковані документи, видання різної періодичності та періодична преса, архівні матеріали, рукописні матеріали, що зберігаються у фондах бібліотек.

До першої групи можна віднести опубліковані документи та матеріали у великому їх розмаїтті, які порівняно з іншими джерелами можна легко знайти. До цієї групи належить велика кількість статутів банків та інших видів кредитних установ, де міститься інформація про створення нових кредитних закладів і юридичні умови, за якими воно відбувалося. Кожен із новостворених кредитно-банківських закладів був зобов'язаний друкувати свій статут

як окремими брошурами, так і в періодичних виданнях (місцевих і столичних), кожна зміна у статуті обов'язково повинна була доводитися до відома громадськості. Крім того, за російським законодавством кредитно-банківські заклади кожні півроку повинні були друкувати у пресі свої баланси, раз на рік – звіти, де містилися кількісні показники прибутків та інші статистичні дані. Хоча, звичайно, ці показники не завжди віддзеркалювали повну картину становища закладу: нерідко баланси свідчили про стабільне становище кредитного закладу безпосередньо перед його банкрутством (Ведомость о списанных долгах, 1894; Отчеты Александрійского общества взаимного кредита, 1912–1916; Отчет Бериславского общества взаимного кредита, 1913; Отчет Государственного банка, 1864; Отчеты государственных кредитных установлений, 1863–1867; Отчеты Елисаветградского общества взаимного кредита, 1909–1912; Отчет Николаевского коммерческого банка, 1875; Отчет Одесского городского кредитного общества, 1910; Отчеты Херсонского городского общественного банка, 1910–1913).

Умови розвитку кредитно-банківських закладів у правовому полі Російської імперії, зміни правового становища кожного виду кредитних установ можна дослідити завдяки законодавчим актам із «Повного зібрання законів Російської імперії». Досліджуваний період охоплюють частково перше та повністю друге й третє зібрання. Крім того, чинні на певний момент часу норми законодавства друкувалися у «Зведеннях законів Російської імперії», що виходили, відповідно, у 1857 р., 1887 р., 1893 р., 1902 р. (Свод законов Российской империи, 1857, 1887, 1893). Оскільки для великих кредитних закладів обов'язковим було урядове затвердження статутів, у «Повному зібранні законів Російської імперії» були вміщені або типові статутути, за якими відкривали всі кредитні заклади такого типу (наприклад, міські банки), або статутути окремих установ, на які потім орієнтувалися засновники всіх інших однотипних установ. Крім того, є розпорядження про дозвіл на відкриття великих кредитних установ, нерідко про реальне відкриття таких установ та про всі більш-менш значні зміни в роботі цих закладів. Для зручності населення створювалися збірки законів, присвячені окремим ланкам кредиту

та діяльності певних закладів (наприклад, «Землеустрій: збірник законів і розпоряджень. Землі Селянського поземельного банку і Дольові»). Однак за колом цих документів залишалися всі дрібні установи короткострокового кредиту, які відкривалися згідно з дозволом міністра фінансів. До 1890-х рр. російське законодавство фактично не охоплювало діяльність приватних банкірських будинків, тому для дослідження цих закладів потрібні інші документи (Полное собрание законов Российской империи, собрание 1, 1830; Полное собрание законов Российской империи, собрание 2, 1858–1867; Полное собрание законов Российской империи, собрание 3, 1886–1899).

З внутрішніми розпорядженнями, циркулярами щодо державних кредитних закладів можна ознайомитися в таких виданнях, як «Збірник циркулярних розпоряджень Державного банку за його конторами і відділеннями», що охоплював 1894–1897 рр., «Циркуляри Державного банку конторам і відділенням із 1 січня 1894 р.», «Секретні циркуляри Державного банку конторам, відділенням і казначействам» за 1912–1915 рр. Однак ці матеріали опосередковано торкаються проблематики, що розглядається, оскільки більшість із них – це розпорядження внутрішнього характеру, які або не дуже впливали, або взагалі не впливали на операції зазначених кредитних установ (Сборник циркулярных распоряжений Государственного банка по его конторам и отделениям, 1897).

Використання друкованих джерел у роботі дослідників різних напрямів є звичайним фактом, тому вони не завжди сприймаються як специфічне історичне джерело. Історики постійно звертаються до журналів і газет. Періодичні джерела є складними письмовими історичними джерелами, які поєднують у своїй структурі різні за походженням і жанрами матеріали, що представляють різнопланову інформацію. У XIX ст. в Україні роль періодичного друку зростає: газети й журнали стають своєрідним барометром життя. І поступово вони стають найважливішими джерелами історичної, політичної та соціокультурної інформації.

Існували ще й періодичні видання – часописи місцевого значення («Новоросійський календар», «Південноросійський альманах»), спеціалізовані часописи («Журнал мануфактур і торгівлі», «Державна торгівля в різних

її видах», «Статистичні матеріали до звіту Селянського поземельного банку» та інші) та різні довідники («Уся Одеса», «Адрес-календар Одеського градоначальства» тощо). У цих виданнях можна почерпнути відомості про зміни у правліннях основних кредитних закладів у містах, іноді в них надавалися описи становища місцевої промисловості, торгівлі та кредиту. Розглядалася також діяльність деяких кредитних установ і робилися аналітичні прогнози, що друкувалися кожного року в «Новоросійському календарі» («Новоросійський календарь») в 1835–1895 рр., «Південноросійському альманаху» («Южно-русский альманах») в 1896–1903 рр. Інформація про появу нових фірм і їх керівників, реклама, зокрема й кредитних закладів, містилася в довідниках «Уся Одеса» («Вся Одесса» 1907 р., 1909 р.), «Адрес-календар Одеського градоначальства» («Адрес-календарь Одесского градоначальства» 1893 р., 1899 р., 1911 р.) тощо. Іноді схожі матеріали можна знайти в «Журналі мануфактур і торгівлі» («Журнал мануфактур и торговли» за 1825–1835 рр.). Списки купців, які вели закордонну торгівлю (вони ж часто займалися й кредитуванням), та обсяг їх торгівлі друкувалися з перервами у збірках «Державна торгівля в різних її видах» («Государственная торговля в разных её видах») за 1802–1861 рр.

До другої групи джерел належить преса, пов'язана з попередніми джерелами. Це газети «Вісник фінансів, промисловості й торгівлі» («Вестник финансов, промышленности и торговли») за 1886–1898 рр., «Одеський вісник» («Одесский вестник») за 1827–1858 рр. та 1860–1892 рр., «Відомості Одеської міської громадської управи» («Ведомости Одесской городской общественной управы») за 1868–1870 рр.

Щодо першої половини XIX ст. дані про кредитно-банківські заклади досить важко знайти через те, що для зазначеного періоду можна користуватися фактично дуже обмеженою кількістю матеріалів «Одеського вісника». Переважали матеріали, які друкувалися за поданням Комерційного суду, де, як правило, були оголошення про виставлення заставного майна неспроможних боржників на публічні торги та іноді траплялися поодинокі статті, що торкалися загального економічного становища в регіоні.

Щодо другої половини XIX ст. матеріали про діяльність кредитних установ знайти значно легше, оскільки, як уже зазначалося, за законом приватні кредитні заклади повинні були оприлюднювати свої звіти й баланси принаймні раз на рік. Одеські банки друкували ці відомості в «Одеському віснику» та в інших періодичних виданнях. За такими звітами можна простежити, як змінювалися операції кредитних закладів, як розвивався облік векселів під товари та цінні папери, як співвідносилися між собою ці показники, що, відповідно, дає можливість встановити, на які сфери економічного життя переважно орієнтувався заклад (торгівлю, промисловість). У звітах обов'язково присутня інформація про пасиви кредитних установ: види вкладів, які зберігав заклад, як відрізняються основний і запасний капітали. Крім того, у другій половині XIX – на початку XX ст. збільшується кількість статей, присвячених економічній тематиці, більше того, нерідко між авторами виникають дискусії. Не останнє місце в цей період існування місцевої преси посідає матеріал, наданий рекламною інформацією, що друкувалася в зазначених вище періодичних виданнях.

До третьої групи джерел належать найбільш численні матеріали, які зберігаються в архівах. Джерельною базою роботи слугували фонди Державного архіву Миколаївської області, Державного архіву Одеської області, Державного архіву Херсонської області та тимчасового окупованого Державного архіву Автономної Республіки Крим.

У Державному архіві Автономної Республіки Крим найціннішим для цих досліджень став фонд Катеринославсько-Таврійського відділення Селянського банку, у якому зберігається листування про продаж з аукціону маєтків клієнтів Селянського поземельного банку та інші документи, що характеризують діяльність Селянського поземельного банку (Державний архів Автономної Республіки Крим, ф. 71).

Більшість матеріалів Катеринославського, Херсонського відділень Селянського поземельного банку – це справи про надання позик для купівлі землі селянськими громадами, товариствами та окремими селянами. Частина матеріалів з особистими справами службовців Херсонського відділення Селянського

поземельного банку за якихось незрозумілих обставин була знищена в 50-ті рр. XX ст. як документи, які не мають цінності. У Державному архіві Одеської області всі справи щодо Селянського поземельного банку, які становили окремий фонд (фонд 339), були знищені під час Великої Вітчизняної війни.

У Державному архіві Миколаївської області зацікавлення викликають фонди правління Миколаївського міського громадського банку 1884–1917 рр. (фонд 46). На жаль, зі справ фонду збереглися лише протокол першого засідання правління за 1884 р. та звіти Миколаївського відділення Одеського облікового банку за 1908 р., 1914–1917 рр. (фонд 47), матеріали Миколаївського відділення Російського для зовнішньої торгівлі банку за 1907–1920 рр. (фонд 51), де фактично немає жодної справи, яка би торкалася саме кредитної справи.

Досить повним, якщо порівнювати з такими самими фондами в Херсонській та Одеській областях, є фонд Миколаївського відділення Державного банку (фонд 48), завдяки якому можна розглядати діяльність цієї кредитної установи на початку XX ст.; зокрема, у цей фонд внесені особисті справи службовців банку. Фонд інспекції дрібного кредиту при Миколаївському відділенні державного банку (фонд 53) – найважливіше джерело матеріалів про заснування дрібних кредитних закладів у містах і на селі, яких була більшість. Фонд містить статuti цих кредитних товариств та позиково-ощадних кас, протоколи їх зборів і звіти про діяльність. Фонд Миколаївського товариства взаємного кредиту (фонд 66), де переважають справи про стягнення грошей із боржників (а таких було немало), містить матеріали що, торкаються початку XX ст.

У Державному архіві Миколаївської області є невеличкі фонди, присвячені діяльності окремих кредитних закладів: фонд Володимирівського кредитного товариства 1909–1913 рр. (фонд 63), фонд Ново-Бузького товариства взаємного кредиту (фонд 65), фонд Воскресенського кредитного товариства 1906–1915 рр. (фонд 68), фонд Миколаївського товариства взаємного сільськогосподарського кредиту (фонд 71) тощо.

Якщо загалом охарактеризувати фонди Державного архіву Миколаївської області, то головною проблемою буде фактично повна

відсутність (за незначним винятком) справ, які би торкалися кредиту в першій половині XIX ст.

У Державному архіві Одеської області досить важливими є фонди Управління Новоросійського генерал-губернатора (Державний архів Одеської області, ф. 1) та Канцелярії Одеського градоначальника (Державний архів Одеської області, ф. 2, оп. 1, спр. 9; Державний архів Одеської області, ф. 2, оп. 1, спр. 792; Державний архів Одеської області, ф. 2, оп. 1, спр. 2066), де зберігається дуже велика кількість справ, що охоплюють більшість галузей життя губернії та Одеси. Звісно, серед цього масиву документів трапляються матеріали стосовно кредитно-банківських закладів. При цьому ситуація в Державному архіві Одеської області набагато краща, ніж у Державному архіві Миколаївської області та Державному архіві Херсонської області, особливо щодо дореформеного періоду. Трапляються матеріали про створення й діяльність облікової контори в Одесі на початку XIX ст., проекти створення після реформ 60–70-х рр. XIX ст. Земського банку в Херсонській губернії (Устав Земського банку Херсонской губернии, 1864; Августинів, 1868) та Одеського міського кредитного товариства (Устав Одесского городского кредитного общества, 1913). Крім того, є статuti багатьох позиково-ощадних кас для службовців різних державних і приватних установ та деякі інші документи. У фонді Одеської міської думи переважають документи, завдяки яким можна дізнатися про діяльність найвідоміших купців (іменні списки купців), крім того, трапляються різні проекти про заснування нових кредитних закладів (Державний архів Одеської області, ф. 4, оп. 33, спр. 1153; Державний архів Одеської області, ф. 4, оп. 45, спр. 380).

Дуже важливим джерелом є фонд Одеського комерційного суду (фонд 18), де зберігається більшість справ про неповернення позик (зауважимо, що до суду з позовами на своїх боржників зверталися не лише приватні особи, а й державні кредитні заклади). У цьому ж фонді зберігаються подекуди й векселі. Векселі або інші кредитні зобов'язання залишалися переважно у випадках, коли позикодавець звертався до Одеського комерційного суду з позовом проти боржника, який із різних причин не розрахувався в зазначений термін (Державний архів Одеської області, ф. 18). У таких справах,

як правило, зберігалися засвідчені нотаріусом копії векселів. Тому саме судові справи – цінне джерело, яке дає можливість простежити механізм надання позик, їх умови, а також головні причини, що перешкоджали боржникам вчасно розрахуватися з кредиторами. Ці справи не можна вважати репрезентативними, оскільки ми не знаємо, який саме відсоток припадає на неповернені позики. З огляду на тогочасну практику можна припустити, що вони становили не більше ніж 25–30% від загальної кількості наданих позик (враховуючи ті випадки, коли кредитори не зверталися до суду). Адже навіть тоді, коли економічне становище Південної України зазначеного періоду перебувало у глибокій кризі, справи про неповернені позики не могли становити більше ніж 40% від загальних обсягів кредитування, а насправді у краї мало місце істотне піднесення практично всіх головних галузей господарства. Таким чином, можна говорити про те, що нам фактично нічого не відомо про 60–75% кредитних операцій неорганізованого та організованого приватного кредиту. Фактично немає ніякої можливості продовжити дослідження в цьому напрямі, тому висновки стосовно розвитку неорганізованого приватного кредиту на Півдні України не можна визнати повністю остаточними.

Фонд Одеської контори Державного банку (ф. 109), на жаль, зберігає дуже мало матеріалів про діяльність цього закладу. Єдине, що справді заслуговує на пильну увагу, – це звіти, надані селянськими кредитними товариствами та позиково-ощадними касами (Державний архів Одеської області, ф. 109, оп. 2, спр. 2). Фонд Земського банку Херсонської губернії зберігає документи про надання позик землевласникам (Державний архів Одеської області, ф. 249).

Державний архів Херсонської області містить поодинокі фонди, які становлять науковий інтерес для цього дослідження. Наприклад, у фонді Херсонського відділення Державного банку знаходяться звіти дрібних кредитних закладів початку XX ст., які повинні були надсилати їх до Державного банку. Про сам банк інформація фактично відсутня (Державний архів Херсонської області, ф. 195, оп. 1). Крім того, є деякі фонди, які торкаються окремих дрібних кредитних закладів: Каменського кредитного товариства 1907–1919 рр. (фонд 194), Покровського кредитного товариства

(фонд 211), Херсонського товариства взаємного кредиту (фонд 224). Інформація в цих документах має досить розпорошений вигляд. Питання щодо цих фондів на сьогодні залишається відкритим: не зовсім зрозуміло, чи все вціліло та в якому стані перебуває.

Джерелами можуть бути також фонди Російського державного історичного архіву, Архіву Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук.

У Російському державному історичному архіві зберігається дуже великий масив матеріалів, що торкаються переважно державного кредиту на місцях, серед яких є й унікальні (Российский государственный исторический архив, ф. 563, оп. 2, д. 251; Российский государственный исторический архив, ф. 583, оп. 4, д. 223). Так, наприклад, документи Селянського поземельного банку та його відділень, що перебували на Півдні України, можна знайти лише у фондах Російського державного історичного архіву (а саме у фонді 592).

Матеріали з діяльності Комерційного банку та його контор містяться у фонді 586. Наступний за номером фонд (фонд 587) становлять документи, що характеризують діяльність Державного банку. За цими матеріалами можна встановити, які приватні кредитні заклади користувалися позиками Державного банку. Дані щодо Державного дворянського земельного банку та його відділень містяться у фонді 593. У цьому фонді переважають справи про надання поміщикам позик під заставу маєтків у всіх губерніях Російській імперії. Крім того, деякий інтерес викликають окремі справи з особистого фонду О. Рібоп'єра та інших фондів. Вони потребують пильної уваги. Так, у фонді Рібоп'єра зберігається багато вирізок із газет, що торкаються питань державного кредиту (Российский государственный исторический архив, ф. 1040, оп. 1, д. 45).

В Архіві Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук зберігається особистий фонд А.О. Скальковського, що викликає найбільший науковий інтерес. У цьому фонді представлені наукові роботи видатного статистика Півдня України, частина з яких була надрукована, а деякі так ніколи й не побачили світ. Окрім того, у досить розпорошеному вигляді зберігаються статистичні матеріали щодо Новоросійського краю, які мали бути використані або

були використані А.О. Скальковським (Архів Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук, ф. 200, оп. 2, д. 17; Архів Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук, ф. 200, оп. 2, д. 52; Архів Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук, ф. 200, оп. 2, д. 92).

І варто, напевно, говорити про релокацію цих фондів або створення копій. Як відомо, у зв'язку колоніальною політикою уряду Російської імперії всі матеріали передавалися на зберігання до центральних архівів, насамперед до Санкт-Петербургу. Усі ми прекрасно знаємо, яке ставлення було в часи Радянського Союзу та пізніше в Російській Федерації до українських історичних джерел. Тому доля саме цих документів викликає занепокоєння.

Четверту групу матеріалів становлять рукописні джерела, що зберігаються в бібліотеках. Матеріали, які свідчать про становище державних кредитних установ та їх діяльність у першій половині XIX ст., дуже важко знайти. Крім поодиноких архівних справ, можна назвати лише рукописні матеріали Одеської державної наукової бібліотеки імені Максима Горького, які стосуються діяльності приказів громадської опіки наприкінці 30-х рр. XIX ст. Вони створювалися кожного року, проте до нашого часу, на жаль, дійшли тільки чотири такі випуски, інші не збереглися.

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження можна констатувати, що джерел для розгляду історії розвитку кредитно-банківських закладів дуже багато, усі вони різноманітні та нерівноцінні. На жаль, далеко не всі матеріали збереглися. Крім того, якщо порівнювати джерела за кількісним і якісним складом, то, безумовно, можна говорити про те, що джерела щодо операцій державних кредитно-банківських закладів більш репрезентативні, ніж стосовно приватних установ. Хоча через те, що приватних установ було набагато більше, кількість відповідних джерел значно більша. Однак їх дуже важко порівнювати, оскільки щодо кожної групи кредитних закладів переважає якась одна чи декілька груп джерел, які часто не співпадають.

Аналіз друкованих робіт і джерел дає змогу зробити висновок, що діяльність кредитно-банківських закладів на Півдні України та їх роль в економічному розвитку регіону в XIX – на початку XX ст. потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Архив Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук. Ф. 200: Скальковский А.А. Оп. 2. Д. 17: Перечень документов о Новороссийском крае.
2. Архив Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук. Ф. 200: Скальковский А.А. Оп. 2. Д. 52: Статистические материалы по истории Новороссийского края.
3. Архив Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук. Ф. 200: Скальковский А.А. Оп. 2. Д. 92: Материалы по истории Херсонской губернии, 1775–1826 гг.
4. Білівненко С. Джерела з історії відкупів Півдня України останньої чверті XVIII – початку XIX століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2008. 20 с.
5. Ведомость о списанных долгах за десятилетие 1884–1894 гг. / Одесское общество взаимного кредита. Одесса : Типография Л. Нитче, 1894. 28 с.
6. Державний архів Автономної Республіки Крим. Ф. 71: Таврійське відділення Державного селянського поземельного банку. Оп. 2. 480 спр.
7. Державний архів Миколаївської області. Фонди 46–48, 51, 53, 63, 65, 66, 68, 71.
8. Державний архів Одеської області. Ф. 1: Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора. 252 оп.
9. Державний архів Одеської області. Ф. 109: Одеська контора Державного банку. Оп. 2. Спр. 2: Звіт Одеської контори Державного банку з операцій розрахункового відділу за 1908 р.
10. Державний архів Одеської області. Ф. 18: Одеський комерційний суд. 5 оп.
11. Державний архів Одеської області. Ф. 2: Канцелярія Одеського градоначальника. Оп. 1. Спр. 9: Про створення в Одесі облікової контори.
12. Державний архів Одеської області. Ф. 2: Канцелярія Одеського градоначальника. Оп. 1. Спр. 792: Про створення в Одесі міського кредитного товариства 1869 р.
13. Державний архів Одеської області. Ф. 2: Канцелярія Одеського градоначальника. Оп. 1. Спр. 2066: Про існуючі в Одесі банківські контори та будинки.
14. Державний архів Одеської області. Ф. 249: Земський банк Херсонської губернії. 2 оп.
15. Державний архів Одеської області. Ф. 4: Одеська міська дума. Оп. 33. Спр. 1153: Про створення громадських міських банків 1857–1862 рр.
16. Державний архів Одеської області. Ф. 4: Одеська міська дума. Оп. 45. Спр. 380: Про створення в Одесі міського кредитного товариства 1868–1873 рр.
17. Державний архів Херсонської області. Ф. 195: Херсонське відділення Державного банку. Оп. 1. 187 спр.
18. Добко Т., Шкаріна В. Джерельна база українознавчих досліджень у показниках змісту періодичних видань. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 2021. Вип. 60. С. 24–37. URL: <http://nbuvipar.gov.ua/images/naukprazi/60.pdf>.
19. Личный состав Крестьянского Поземельного банка и его отделений. Санкт-Петербург : Типография Е.А. Евдокимова, 1892. 49 с.
20. Одесский альманах на 1895 год. Одесса : Центральная типолитография, 1894. 320 с.
21. Отчет Бериславского общества взаимного кредита за 1911–1912 гг. Сводный баланс за 10 лет. Берислав : Типография И.Д. Шрейберга, 1913.
22. Отчет Государственного банка за 1863 г. Санкт-Петербург, 1864.
23. Отчет Николаевского коммерческого банка за 1874 г. Одесса : Типография Ульриха и Шульце, 1875. 20 с.
24. Отчет Одесского городского кредитного общества за 1909 год. Одесса : Типография Акционерного Южно-Русского общества печатного дела, 1910. 40 с.
25. Отчеты Александрийского общества взаимного кредита за 1911–1915 гг. Александрия : Типография братьев Каменских и типография Ф.Х. Райхельсона, 1912–1916.
26. Отчеты государственных кредитных установлений за 1860, 1861, 1863, 1864 годы. Санкт-Петербург, 1863–1867.
27. Отчеты Елисаветградского общества взаимного кредита за 1908–1911 гг. Елисаветград : Порядок, 1909–1912.
28. Отчеты Херсонского городского общественного банка за 1910–1913 гг. Херсон : Типография приемников О.Д. Ходушкиной, 1910–1913.
29. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1. Т. 14–39. Санкт-Петербург : Типография II отд., 1830.
30. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 1–47. Санкт-Петербург : Типография II отд., 1858–1867.

31. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3. Т. 1–15. Санкт-Петербург : Типография II отд., 1886–1899.
32. Российский государственный исторический архив. Ф. 1040: Рибопьер Александр Иванович, граф (1781–1865), управляющий Государственным коммерческим банком, председатель Заемного банка, посланник России в Турции и Пруссии, член Государственного совета. Оп. 1. Д. 45: Материалы по деятельности Крестьянского поземельного банка.
33. Российский государственный исторический архив. Ф. 563: Комитет финансов. Оп. 2. Д. 251: Деятельность городских общественных банков.
34. Российский государственный исторический архив. Ф. 583: Особенная канцелярия по кредитной части МФ. Оп. 4. Д. 223: Справка о проверке Архангельской и Одесской контор Коммерческого банка.
35. Сборник циркулярных распоряжений Государственного банка по его конторам и отделениям, последовавших с 1 сентября 1894 г. по 1 января 1897 г. Санкт-Петербург, 1897. 98 с.
36. Свод законов Российской империи. Санкт-Петербург : Типография II отд., 1857, 1887, 1893. Т. 10–11. Ч. 1–2.
37. Справочная книжка земельного банка Херсонской губернии / под ред. П. Августинова. Одесса : Типография Францова, 1868. 21 с.
38. Устав Земского банка Херсонской губернии. *Одесский вестник*. 1864. 15 июля.
39. Устав Одесского городского кредитного общества. Одесса : Типография Ашкенази, 1913. 28 с.
40. Устав Одесского торгово-промышленного коммерческого банка. Одесса : Типография Н. Хрисогелоса, 1889. 40 с.

References:

1. Archive of the Saint Petersburg Institute of History of the Russian Academy of Sciences, fund 200: Skalkovskiy A.A., description 2, case 17: Perechen' dokumentov o Novorossiyskom krae [List of documents about the Novorossiysk Territory] [in Russian].
2. Archive of the Saint Petersburg Institute of History of the Russian Academy of Sciences, fund 200: Skalkovskiy A.A., description 2, case 52: Statisticheskie materialy po istorii Novorossiyskogo kraja [Statistical materials on the history of the Novorossiysk Territory] [in Russian].
3. Archive of the Saint Petersburg Institute of History of the Russian Academy of Sciences, fund 200: Skalkovskiy A.A., description 2, case 92: Materialy po istorii Khersonskoy gubernii, 1775–1826 gg. [Materials on the history of the Kherson Province, 1775–1826] [in Russian].
4. Bilivnenko, S. (2008). Dzherela z istorii vidkupiv Pivdnia Ukrainy ostannoï chverti XVIII – pochatku XIX stolittia [Sources from the history of redemptions of the South of Ukraine in the last quarter of the 18th – beginning of the 19th century]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
5. Odessa Mutual Credit Society (1894). *Vedomost' o spisannykh dolgakh za desyatiletie 1884–1894 gg.* [Statement of written-off debts for the decade 1884–1894]. Odesa: Tipografiya L. Nitche, 28 p. [in Russian].
6. State archive of the Autonomous Republic of Crimea, fund 71: Tavriiske viddilennia Derzhavnoho selianskoho pozemelnoho banku [Tavria branch of the State Peasant Land Bank], description 2, 480 cases [in Ukrainian].
7. State Archive of the Mykolaiv region, funds 46–48, 51, 53, 63, 65, 66, 68, 71 [in Ukrainian].
8. State archive of Odesa region, fund 1: Upravlinnia Novorosiiskoho i Bessarabskoho heneral-hubernatora [Office of the Novorossiysk and Bessarabian Governor General], 252 descriptions [in Ukrainian].
9. State archive of Odesa region, fund 109: Odeska kontora Derzhavnoho banku [Odesa office of the State Bank], description 2, case 2: Zvit Odeskoï kontory Derzhavnoho banku z operatsii rozrakhunkovoho viddilu za 1908 r. [Report of the Odesa office of the State Bank on operations of the settlement department for 1908] [in Ukrainian].
10. State archive of Odesa region, fund 18: Odeskyi komertsiiinyi sud [Odesa Commercial Court], 5 descriptions [in Ukrainian].
11. State archive of Odesa region, fund 2: Kantseliariia Odeskoho hradonachalnyka [Office of the Odesa mayor], description 1, case 9: Pro stvorennia v Odesi oblikovoi kontory [About the creation of an accounting office in Odesa] [in Ukrainian].
12. State archive of Odesa region, fund 2: Kantseliariia Odeskoho hradonachalnyka [Office of the Odesa mayor], description 1, case 792: Pro stvorennia v Odesi miskoho kredytnoho tovarystva 1869 r. [About the creation of the city credit society in Odesa in 1869] [in Ukrainian].
13. State archive of Odesa region, fund 2: Kantseliariia Odeskoho hradonachalnyka [Office of the Odesa mayor], description 1, case 2066: Pro isnuïuchi v Odesi bankivski kontory ta budynky [About existing bank offices and buildings in Odesa] [in Ukrainian].

14. State archive of Odesa region, fund 249: Zemskyi bank Khersonskoi gubernii [Zemsky Bank of Kherson Province], 2 descriptions [in Ukrainian].
15. State archive of Odesa region, fund 4: Odeska miska дума [Odesa city council], description 33, case 1153: Pro stvorennia hromadskykh miskykh bankiv 1857–1862 rr. [About the creation of public city banks in 1857–1862] [in Ukrainian].
16. State archive of Odesa region, fund 4: Odeska miska дума [Odesa city council], description 45, case 380: Pro stvorennia v Odesi miskoho kredytnoho tovarystva 1868–1873 rr. [About the creation of the city credit society in Odesa in 1868–1873] [in Ukrainian].
17. State archive of the Kherson region, fund 195: Khersonske viddilennia Derzhavnoho banku [Kherson branch of the State Bank], description 1, 187 cases [in Ukrainian].
18. Dobko, T., Shkarina, V. (2021). Dzherelna baza ukrainoznavchykh doslidzhen u pokazhchykakh zmistu periodychnykh vydan [The source base of Ukrainian studies in the indexes of the contents of periodicals]. Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho – Scientific works of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi, iss. 60, pp. 24–37. Retrieved from: <http://nbuviap.gov.ua/images/naukprazi/60.pdf> [in Ukrainian].
19. n. a. (1892). *Lichnyy sostav Krest'yanskogo Pozemel'nogo banka i ego otdeleniy* [Personnel of the Peasant Land Bank and its branches]. Saint Petersburg: Printing house E.A. Evdokimov, 49 p. [in Russian].
20. n. a. (1894). *Odesskiy al'manakh na 1895 god* [Odesa almanac for 1895]. Odesa: Central typolithography, 320 p. [in Russian].
21. n. a. (1913). *Otchet Berislavskogo obshchestva vzaimnogo kredita za 1911–1912 gg. Svodnyy balans za 10 let* [Report of the Berislav Mutual Credit Society for 1911–1912. Consolidated balance sheet for 10 years]. Berislav: Printing house I.D. Schreiber [in Russian].
22. n. a. (1864). *Otchet Gosudarstvennogo banka za 1863 g.* [Report of the State Bank for 1863]. Saint Petersburg [in Russian].
23. n. a. (1875). *Otchet Nikolaevskogo kommercheskogo banka za 1874 g.* [Report of the Mykolaiv Commercial Bank for 1874]. Odesa: Printing house of Ulrich and Schulze, 20 p. [in Russian].
24. n. a. (1910). *Otchet Odesskogo gorodskogo kreditnogo obshchestva za 1909 god* [Report of the Odesa City Credit Society for 1909]. Odesa: Printing house of the Joint Stock South Russian Society of Printing, 40 p. [in Russian].
25. n. a. (1912–1916). *Otchety Aleksandriyskogo obshchestva vzaimnogo kredita za 1911–1915 gg.* [Reports of the Alexandria Mutual Credit Society, 1911–1915]. Alexandria: Printing house of the Kamensky brothers and printing house of F.Kh. Reichelson [in Russian].
26. n. a. (1863–1867). *Otchety gosudarstvennykh kreditnykh ustanovleniy za 1860, 1861, 1863, 1864 gody* [Reports of state credit institutions for 1860, 1861, 1863, 1864]. Saint Petersburg [in Russian].
27. n. a. (1909–1912). *Otchety Elisavetgradskogo obshchestva vzaimnogo kredita za 1908–1911 gg.* [Reports of the Elisavetgrad Mutual Credit Society for 1908–1911]. Elisavetgrad: Poryadok [in Russian].
28. n. a. (1910–1913). *Otchety Khersonskogo gorodskogo obshchestvennogo banka za 1910–1913 gg.* [Reports of the Kherson City Public Bank for 1910–1913]. Kherson: Printing house of receivers of O.D. Khodushkina [in Russian].
29. n. a. (1830). *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii* [Complete collection of laws of the Russian Empire], collection 1, vols. 14–39. Saint Petersburg: Printing house of the II department [in Russian].
30. n. a. (1858–1867). *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii* [Complete collection of laws of the Russian Empire], collection 2, vols. 1–47. Saint Petersburg: Printing house of the II department [in Russian].
31. n. a. (1886–1899). *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii* [Complete collection of laws of the Russian Empire], collection 3, vols. 1–15. Saint Petersburg: Printing house of the II department [in Russian].
32. Russian State Historical Archive, fund 1040: Ribop'er Aleksandr Ivanovich, graf (1781–1865), upravlyayushchiy Gosudarstvennym kommercheskim bankom, predsedatel' Zaemnogo banka, poslannik Rossii v Turtsii i Prussii, chlen Gosudarstvennogo soveta [Ribopier Alexander Ivanovich, count (1781–1865), manager of the State Commercial Bank, chairman of the Loan Bank, Russian envoy to Turkey and Prussia, member of the State Council], description 1, case 45: Materialy po deyatel'nosti Krest'yanskogo pozemel'nogo banka [Materials on the activities of the Peasant Land Bank] [in Russian].
33. Russian State Historical Archive, fund 563: Komitet finansov [Finance Committee], description 2, case 251: Deyatel'nost' gorodskikh obshchestvennykh bankov [Activities of city public banks] [in Russian].
34. Russian State Historical Archive, fund 583: Osobennaya kantselyariya po kreditnoy chasti MF [Special office for the credit part of the Ministry of Finance], description 4, case 223: Spravka o proverke Arkhangel'skoy i Odesskoy kontor Kommercheskogo banka [Certificate of verification of the Arkhangelsk and Odessa offices of the Commercial Bank] [in Russian].

35. н. а. (1897). *Sbornik tsirkulyarnykh rasporyazheniy Gosudarstvennogo banka po ego kontoram i otdeleniyam, posledovavshikh s 1 sentyabrya 1894 g. po 1 yanvarya 1897 g.* [Collection of circular orders of the State Bank on its offices and branches, followed from September 1, 1894 to January 1, 1897]. Saint Petersburg, 98 p. [in Russian].
36. н. а. (1857, 1887, 1893). *Svod zakonov Rossiyskoy imperii* [Code of Laws of the Russian Empire]. Saint Petersburg: Printing house of the II department, vols. 10–11, parts 1–2 [in Russian].
37. Avgustinov, P. (ed.) (1868). *Spravochnaya knizhka zemel'nogo banka Khersonskoy gubernii* [Reference book of the land bank of the Kherson province]. Odesa: Frantsov's printing house, 21 p. [in Russian].
38. н. а. (1864). *Ustav Zemskogo banka Khersonskoy gubernii* [Charter of the Zemsky Bank of the Kherson province]. *Odesskiy vestnik – Odesa herald*, July 15 [in Russian].
39. н. а. (1913). *Ustav Odesskogo gorodskogo kreditnogo obshchestva* [Charter of the Odesa City Credit Society]. Odesa: Ashkenazi printing house, 28 p. [in Russian].
40. н. а. (1889). *Ustav Odesskogo torгово-promyshlennogo kommercheskogo banka* [Charter of the Odesa commercial and industrial commercial bank]. Odesa: Printing house of N. Chrysogelos, 40 p. [in Russian].